

УДК 343.98

М. С. Чесакова
здобувач кафедри публічно-правових дисциплін
Університету сучасних знань

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОДОЛАННЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ (ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН)

Для успішного подолання протидії розслідуванню злочинів необхідно всебічно проаналізувати не тільки національне нормативно-правове регулювання ведення досудового розслідування, а й дослідити досвід зарубіжних країн у визначеному напрямку.

Так, вивченням питань регламентації діяльності щодо подолання протидії розслідуванню злочинів займався Р.М. Шехавцов, В.В. Молдован., А.В. Молдован, К.Ф. Гуценко, О.М. Миколенко, Л.Р. Грицаєнко, С.М. Смоков, В.Г. Лісогор, О.А. Вакулік досліджували особливості правової регламентації досудового розслідування зарубіжних країн. Однак, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між подоланням протидії розслідуванню злочинів та чинним правовим регулюванням розслідування злочинів у зарубіжних країнах не досліджувалося.

Метою даної статті є аналіз міжнародного досвіду подолання протидії розслідуванню злочинів через нормативно-правове регулювання досудового розслідування. У межах даного дослідження вважаємо за необхідне проаналізувати міжнародний досвід процесуального провадження досудового розслідування з метою впровадження у національне законодавство для створення умов подолання протидії розслідуванню злочинів.

Як зазначає Р.М. Шехавцов, аналіз нормативних актів міжнародного права свідчить, що регламентація діяльності з подолання протидії розслідуванню злочинів у них здійснюється за трьома напрямками: 1) забезпечення гарантій дотримання прав і свобод особистості при відправленні правосуддя; 2) організація діяльності міжнародних органів кримінальної юстиції; 3) забезпечення взаємної (як правило, двосторонньої) правової допомоги між правоохоронними органами держав у кримінальних справах [1, с. 82]. Базовим міжнародним правовим документом, який заслуговує особливої уваги є Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року (далі – Декларація) [2]. Вказаний документ звертає увагу на такі проблемні питання, як забезпечення безпеки учасників кримінального процесу та недостатність на законодавчому рівні заходів щодо захисту учасників кримінального процесу. У 1989 році рекомендаціями щодо реалізації вказаної Декла-

рації було піднято питання щодо необхідності розроблення заходів захисту жертв від зловживань, обмов або залякування у ході кримінального розслідування. Ще з 1985 року було звернуто увагу на необхідність впровадження заходів подолання протидії розслідуванню. На жаль, станом на сьогодні національне законодавство не спромоглося впровадити викладені у Декларації рекомендації. Саме тому вважаємо, що створення дієвої системи захисту учасників кримінального провадження є необхідним засобом, який матиме успішний вплив на подолання протидії розслідуванню.

Аналіз організаційної структури органів розслідування зарубіжних країн (зокрема, Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Німеччина (далі – ФРН), Франція, Королівство Велика Британія, Північна Ірландія, Грузія та Молдова) їх повноважень, порядку здійснення процесуальної діяльності та нормативного закріплення повноважень надав можливість визначити існуючі прогалини чинного законодавства щодо питання подолання протидії розслідуванню злочинів.

Так, провідним слідчим органом федерального уряду у Сполучених Штатах Америки є Федеральне бюро розслідувань, яке проводить оперативно-розшукову діяльність та слідчі (розшукові) дії у справах федеральної юрисдикції, що віднесені до їх підслідності. Такими сферами діяльності є білокомірцева злочинність, боротьба з тероризмом, контррозвідальна робота, боротьба з тяжкими злочинами проти особистості, економічна злочинність. Формально вважається, що дані, зібрані органами розслідування, не мають доказової ваги і призначені як матеріал для підтримання обвинувачення, а не для суду. Поліцейські та співробітники ФБР виступають як свідки в суді з приводу виявлених ними обставин, а також подають до суду заяви допитаних осіб [3, с. 115].

Щодо Великої Британії та Північної Ірландії, то основна роль розслідування злочинів належить органам поліції та Королівській службі переслідування. Процес виявлення, припинення та розкриття злочинів є компетенцією поліції, а Королівська служба переслідувань надає поліції рекомендації з розслідування злочинів та готує матеріали кримінальних проваджень до суду. У той же час, як зазначають В.В. Молдован, А.В. Молдован, діяльність поліції вважається позапроцесуальною і всі факти, що здобуті нею, формально не визнаються

доказами до того часу, доки не будуть пред'явлені мировому судді (магістрату) й там закріплені. Це так звана процедура перед суддями, що допитують, яка замінює собою процесуальну стадію попереднього розслідування й одночасно є стадією віддання обвинуваченого до суду [3, с. 110].

У Франції розслідування злочинів здійснює слідчий суддя, поліція і жандармерія. Слідчий суддя уповноважений на здійснення усіх слідчих дій, які вважає необхідними для встановлення істини. За виняткових випадків слідчі судді можуть делегувати своє право на проведення слідчої дії поліції, окрім допиту обвинуваченого та очних ставок. Однак слідчий суддя позбавлений права почати кримінальне провадження, пред'являти особі обвинувачення та скласти обвинувальний акт. Прокурор не вправі давати слідчому судді вказівки, що є обов'язковими до виконання. К.Ф. Гуценко наголошує, що попереднє слідство у Франції проводить слідчий суддя, тоді як роль прокурора є керівною лише щодо органів судової поліції під час дізнання [4, с. 296]. Окрім цього, А.В. Молдован зауважує, що функція попереднього слідства є прерогативою слідчого судді, який має обов'язок доказування, а функцією прокуратури залишається нагляд [5, с. 124-125].

Положення кримінального процесу Франції не позбавляє повноважень слідчого судді і на стадії дізнання. Так, слідчий суддя має право здійснювати будь-які дії судової поліції під час дізнання очевидних злочинів. Прибуття слідчого судді на місце події позбавляє самостійності не тільки судову поліцію, а й прокурора. Таким чином, можна стверджувати, що слідчий суддя за законодавством Франції здійснює процесуальне керівництво під час провадження дізнання. Однак про важливу роль прокурора свідчить право на внесення вказівок до матеріалів розслідуваного провадження, яке уже було на розгляді у слідчого судді [6, с. 127-128]. Важливо зазначити, що вказівки прокурора для слідчого судді носять рекомендаційний характер. Таким чином, суддя не виконуючи вказівок прокурора уповноважений направляти справу на розгляд суду. Вважаємо позитивним практику Франції щодо здійснення права процесуального керівництва досудовим розслідуванням слідчим суддею. У національному законодавстві у процесі досудового розслідування беруть участь слідчий, прокурор, слідчий суддя, а також керівник слідчого органу. Бажання законодавця запозичити успішний досвід зарубіжних країн, зокрема Франції, має, на нашу думку, певні негативні наслідки, які полягають у конфлікті інтересів, затягуванні процесу розслідування, залежності вчинення певних дій від вказаних вище суб'єктів. Усі зазначені прояви протидії розслідуванню злочинів з боку осіб, які уповноважені на встановлення істини щодо вчиненого злочину

є недопустимими. Саме тому сучасна система органів досудового розслідування потребує реформування, зокрема перегляду повноважень щодо досудового розслідування.

Відповідно до чинного КПК Франції, слідчого суддю називають слідчим органом першої інстанції. За законодавством Франції сторона досудового розслідування може звернутися до слідчого судді з письмовим та мотивованим клопотанням щодо проведення допиту. Як зазначає Г.В. Диков присутність слідчого судді на початкових стадіях процесу наближує процедуру отримання показань до судової і відповідно може компенсувати відсутність повноцінного дослідження доказів під час судового розгляду [7, с. 412-413]. Позитивним є те, що частково законодавець запозичив досвід Франції у врегулюванні питання допиту свідка за участю слідчого судді, однак у випадках якщо існує реальна загроза життю та здоров'ю допитуваної особи та до моменту судового розгляду буде відсутня можливість допиту останньої. Як вже зазначалось, свідок є важливим суб'єктом та джерелом інформації для розслідування злочинів. Відповідно до вивчення матеріалів кримінальних проваджень, свідки поряд із потерпілими найчастіше відчують на собі вплив у вигляді різних форм протидії розслідуванню, зокрема погроза, підкуп, обмова тощо. Таким чином, участь свідка у процесі досудового розслідування має чітко регулюватися процесуальним законодавством та забезпечити безпеку таких осіб. При цьому, право допиту свідків варто покласти виключно на слідчого суддю з метою унеможливити зловживання свідком своїми обов'язками та навмисно чинити протидію розслідуванню злочинів, для прикладу, виїзд за кордон. Так, КПК Молдови у ч. 3 ст. 109 передбачає, що у випадку, якщо свідок не зможе бути присутнім при розгляді справи в суді через певні обставини, зокрема виїзд за кордон, прокурор може вимагати допиту суддею кримінального переслідування із забезпеченням можливості інших учасників процесу ставити питання свідку, який допитується [8].

У свою чергу, чинний КПК Грузії встановлює чіткий перелік підстав, які передбачені для проведення вказаної слідчої (розшукової) дії. Так, у ст. 114 КПК Грузії зазначено, що підставою допиту свідка в судовому засіданні на етапі досудового розслідування є реальна імовірність смерті або погіршення здоров'я, що може перешкодити його допиту в ході розгляду справи по суті, залишення території Грузії на тривалий час, коли показання цього свідка є єдиним джерелом необхідних доказів та коли існує необхідність застосувати спеціальні заходи захисту. Відповідно до ч. 1 ст. 225 КПК України передбачено можливість допиту свідка слідчим суддею під час досудового розслідування. Підставою такого допиту потерпі-

лого чи свідка є існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань. Така підстава, як «наявність інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань» не є конкретизованою та водночас дає можливість зробити підстави допиту невичерпними. На нашу думку, варто запозичити досвід країн Грузії та Молдови та додати таку обставину, як виїзд свідка чи потерпілого за кордон. Такі зміни до положень кримінального процесуального законодавства сприятимуть своєчасному закінченню кримінальних проваджень та може зменшити можливість впливу (погроз, заохочень, корупційні впливи) на допитуваних осіб з боку заінтересованих осіб.

У Франції однією із стадій досудового слідства виділяють дізнання. Дізнання може бути за очевидними злочинами і «початкове дізнання». Для національного законодавства такий поділ є нехарактерним, так як із прийняттям нового КПК України ми не виокремлюємо дізнання та досудове слідство як окремі стадії, на сьогодні це охоплюється поняттям досудове розслідування. Однак, початкове дізнання, за французьким законодавством, має місце у випадку відсутності визначених законом умов очевидності й характеризується такими ознаками: відсутністю законодавчо регламентованих приводів для його початку, формальним характером процесуальних дій і відсутністю в поліції засобів процесуального примусу (крім затримання). Поліція повноважна затримувати не тільки підозрюваних, але і потерпілих, і свідків для надання ними відомостей про злочин. Початкове дізнання не обмежене певним строком і має своєю метою обґрунтувати кримінальний позов прокурора, що може бути поданий за його результатами. Це дізнання тісно пов'язане з непроцесуальною діяльністю поліції та схоже на перевірку заяв і повідомлень про злочини у вітчизняній моделі кримінального процесу [9, с. 10]. Вважаємо, досвід Франції щодо можливості поліції затримувати потерпілих та свідків для надання ними відомостей про злочин позитивним, адже такі заходи можуть і бути заходами подолання протидії розслідуванню злочину.

КПК ФРН не вимагає від поліції складення будь яких процесуальних документів при проведенні дізнання. Будь-які дії, що пов'язані зі встановленням фактичних даних поліція вправі фіксувати у довільній формі як власні записи. Таким чином, законодавство ФРН, розуміючи можливість упередженості з боку поліції та прокуратури, виключає негативний вплив на весь процес розслідування. Прокуратура контролює виконання законів, запобігає порушенням, викриває тих, хто порушує закон, тому виконання функції

об'єктивного розслідування прокурором, на думку законодавця ФРН, є неможливим. Прокуратура уповноважена лише встановити та пред'явити підозру. Окрім цього, поліція та прокуратура не має права здійснювати привід свідків і обвинувачених. Право проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій належить виключно слідчому судді. Дії суду фіксуються у протоколі секретарем. Обвинувачений може бути допущений до участі у слідчій (розшуковій) дії на розсуд суду у випадку, коли це не впливає на правильність розслідування. Таке правило свідчить не про обмеження прав обвинуваченого під час досудового розслідування, а навпаки, виключення можливої протидії розслідуванню, яка може проявлятися у перекручуванні наданої інформації в майбутньому, зміні показань, фальсифікації доказів.

Особливої уваги заслуговує інститут додаткового розслідування, що сформувався у Франції. Відповідно до абз. 1, 2 ст. 284 КПК Франції «в процесі додаткового слідства протоколи та інші матеріали чи документи направляються секретарю суду та долучаються до матеріалів провадження. Вони доводяться до відома прокурора і сторін, які повідомляються про долучення секретарем суду» [10, с. 34-37]. У процесі аналізу вищевказаної норми бачимо, що у випадку необхідності провести додаткове слідство, провадження нікому не повертається, а залишається у судді. У французькому законодавстві відсутнє поняття «повернення кримінального провадження слідчому судді для виправлення порушень закону». На нашу думку, такий механізм є позитивним для унеможливлення впливу на процес розслідування з боку слідчого судді чи прокурора, шляхом підміни документів, здійснення їх фальсифікації, вилучення або залучення важливих доказів тощо.

Отже, досліджуючи практику зарубіжних країн бачимо, що в переважній більшості слідчий суддя наділений правом вести досудове розслідування. Допустимість доказів та їх врахування здійснюється також із санкції слідчого судді, що має, на нашу думку, позитивну тенденцію. На відміну від національного законодавства поліція відіграє лише допоміжну роль, а її діяльність вважається «позапроцесуальною».

Часто протидія розслідуванню злочинів, яка полягає у затягуванні самого розслідування, непрофесійності слідчого чи прокурора, підкупі, різного роду «блокуванні» повноважень вказаних осіб має місце у процесі досудового розслідування шляхом утворення конфлікту інтересів. Оскільки чинники, які у своїй сукупності утворюють протидію розслідуванню злочинів, спостерігаються і з боку осіб, які уповноважені проводити досудове розслідування, то абсолютно логічним є передбачення процесуального керівництва досудовим розслідуванням за слідчим суддею.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за можливе запозичити досвід європейських країн щодо впровадження інституту затримання. Так, поліція, виконуючи допоміжну функцію у процесі досудового розслідування, може бути уповноважена на затримання не тільки підозрюваного, а й потерпілого та свідків. Реалізація положень інституту затримання не має на меті порушення прав осіб, навпаки, розширення кола осіб, на яких розповсюджується даний інститут могло б бути корисним з огляду на забезпечення невідкладного допиту або зібрання інформації щодо вчиненого злочину. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів урізноманітнюються у геометричній прогресії, саме тому право на затримання потерпілих та свідків сприятиме швидкому та повному встановленню об'єктивної істини.

Література

1. Шехавцов Р.М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Луганськ, 2003. 245 с.
2. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. Резолюція 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114.
3. Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінальне процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 400 с.
4. Гуценко К.Ф. Уголовный процесс западных государств: учеб. пособ / К.Ф. Гуценко, Л.В. Головкин, Б.А. Филимонов. М.: Зерцало, М, 2001. 480 с.
5. Миколенко О.М. Заходи забезпечення кримінального провадження та заходи кримінального процесуального примусу: змістовне співвідношення // Матеріали 70-ї наук. конф. професорсько-викладацького складу економіко-правового ф-ту ОНУ імені І.І. Мечникова : присвяченої 150-й річниці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, 25-27 листопада 2015 року м. Одеса / редкол.: О.М. Алієва [та ін.]; відп. ред.: О.О. Нігреєва; ОНУ ім. І.І. Мечникова, ЕПФ. Одеса : Астропринт, 2015 . С. 165-168.
6. Грицаєнко Л.Р. Прокуратура в країнах Європи: навч. посібн. / Л.Р. Грицаєнко. К.: БІНОВАТОР, 2006. 400 с.
7. Смоков С. М. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві / С.М. Смоков, К.Г. Горелкіна. Одеса: Астропринт, 2012. 152 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс Молдови від 14.03.2003. URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=326970>.
9. Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. НАВС України. К., 2003. 20 с.
10. Бикова Е.В. Прокуратура Франції. Сб. науч. трудов. М., 1997. 34-37 с.

Анотація

Чесакова М. С. Окремі підходи до подолання протидії розслідуванню злочинів (аналіз правового регулювання досудового розслідування зарубіжних країн). – Стаття.

У статті розглянуто окремі особливості правового регулювання досудового розслідування та повноваження окремих учасників процесу у зарубіжних країнах. Проаналізувавши міжнародний досвід у визначеній сфері, сформовано пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства України, які можуть бути ефективними під час подолання протидії розслідуванню злочинів.

Ключові слова: подолання протидії розслідуванню злочинів, протидія розслідуванню злочинів, досудове розслідування, міжнародний досвід.

Аннотация

Чесакова М. С. Отдельные подходы к преодолению противодействия расследованию преступлений (анализ правового регулирования досудебного расследования зарубежных стран). – Статья.

В статье рассмотрены отдельные особенности правового регулирования досудебного расследования и полномочия отдельных участников процесса в зарубежных странах. Проанализирован международный опыт в определенной сфере, сформированы предложения по внесению изменений в действующее законодательство Украины, могут быть эффективными при преодолении противодействия расследованию преступлений.

Ключевые слова: преодоление противодействия расследованию преступлений, противодействие расследованию преступлений, досудебное расследование, международный опыт.

Summary

Chesakova M. S. Separate approaches to overcoming counteracting crime investigation (analysis of legal regulation of pre-trial investigation in foreign countries). – Article.

The article deals with the specific features of the legal regulation of pre-trial investigation and the powers of individual participants in the process in foreign countries. There are proposals for amendments to the current legislation of Ukraine have been formed, which can be effective in overcoming the counteraction to the investigation of crimes.

Key words: overcoming counteracting crime investigation, counteraction to crime investigation, pre-trial investigation, the international experience.